

Adelaide pl. Strmić – slavu zadarske scene 19. stoljeća

Ljerka Šimunković

prof. emerita Sveučilišta u Splitu
HR – 21000 Split
ljkasimunkovic@gmail.com

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 10. 9. 2021.
78(497.581.1 Zadar)“18“ :
929 Strmić, A.

Sažetak

Glazbeni život Zadra u 19. stoljeću obilježava zadarsko Filharmonijsko društvo, kojem pristupaju mnogi glazbeno nadareni građani. Kao istaknuti članovi toga društva spominju se članovi obitelji Strmić, otac Antun te sinovi Šimun i Nikola. Njima se pridružuje snaha Adelaide, rođena Putti, član još jedne obitelji koja je odigrala značajnu ulogu u umjetničkom i dobrotvornom životu Zadra. Adelaide, koja je bila obdarena krasnim sopranom, nastupala je često na koncertima Filharmonijskog društva. Svojim glasom i pojavom osvojila je ne samo zadarsku publiku nego i kritičare tadašnjih zadarskih novina, koji pišu hvalospjeve o njezinim nastupima.

Ključne riječi: Adelaide Strmić, Filharmonijsko društvo, Teatro Nobile, Casino Nobile, društveni život, koncert

Uvod

Povijest nekoga grada ne sastoji se samo od velebnih zidina, zgrada, spomenika, mnogobrojnih umjetnina i sličnih umjetničkih tvorevina o kojima govore bezbrojne knjige povjesničara umjetnosti i turističkih vodiča, već i od njegovih stanovnika bez kojih grad ne bi mogao egzistirati niti se razvijati. Grad Zadar u svojoj se povijesti mogao podičiti mnogim slavnim ljudima koji su zapamćeni zbog svojih intelektualnih, umjetničkih, ratničkih ili pak upravljačkih sposobnosti.

U Zadru, glavnom gradu Dalmacije, polovicom 19. stoljeća bila je koncentrirana središnja upravna, civilna, vojna i vjerska vlast čitave Dalmacije. Državni činovnici kao i lokalni intelektualci, koji su imali sveučilišno obrazovanje i široku kulturu, davali su mu učen ton rafiniranosti i utjecaja europskih naprednijih zemalja. U čitavom se gradu moglo zapaziti razmetanje u raskoši kod pretjeranog broja državnih činovnika koji nije imao pojma o ekonomiji i koji je mario samo za vanjski izgled i zabavu, živeći iz dana u dan i trošeći sve zarađeno.¹

1 Giuseppe Modrich, *La Dalmazia romana – veneta – moderna: note e ricordi di viaggio* (Torino;

U tim su specifičnim okolnostima živjele neke istaknute obitelji koje su imale veliku ulogu u životu grada. Njihova je upletenost u zbivanja društvenog i kulturnog života nažalost s vremenom izbljedjela ili je gotovo potpuno zaboravljena.

Obitelj Putti

U krug obitelji koje su svojim životima i djelima ostavile neizbrisiv trag u kulturnom životu grada tog vremena može se bez sumnje uvrstiti obitelj carskog mjernika Antonija Puttija (Padova, 1799. – ?, 1872.?).² Budući da je tada Padova, njegov rodni grad, bio dio Austrijskog Carstva, Putti je, kao i ostali austrijski državni činovnici, bio prisiljen iz rodnoga grada otići u mjesta koja mu je dodijelila vlada u Beču kako bi obavljao svoj posao. Tako je s grupom mjernika stigao u Dalmaciju na katastarsku izmjeru te je u Dalmaciji proveo najbolje godine svoga života i karijere. Tijekom duge karijere mijenjao je mnoga privremena boravišta, u Dalmaciji, Sloveniji i Češkoj, ali je najviše svoga radnog vremena proveo u Zadru gdje je izradio svoj glasoviti *Slikovni rječnik* (*Dizionario figurato*).³ Sa suprugom Luigiom Pegan, unukom poznatoga dalmatinskog književnika Vicka Draga, imao je sedmero djece, od koje je troje umrlo u ranoj dobi zbog neprestanih seljenja ili zbog drugih razloga.⁴ Preostala četiri djeteta, to jest Adelaide, Comingio, Carlo i Evelina, istakla su se u svom specifičnom polju rada: ženska djeca u društvenom i kulturnom životu Zadra, a muška su djeca postigla znatne uspjehe u austrijskim vojnim karijerama. Međutim, najveći je uspjeh postigao prvorodeni sin amblemskog imena Comingio, koji se rodio 1834. u Omišu, bio stipendistom Vojne akademije u Wiener-Neustadtu te je uspješno nastavio vojnu karijeru. Tijekom duge službe u austrijskoj vojsci, zahvaljujući zaslugama i hrabrosti pokazanima u raznim bitkama, postao je feldmaršal i dobio plemićku titulu.⁵ Carlo, koji je stupio u vojsku *ex propriis* u carskoj pješadiji, otišao je u mirovinu kao kapetan prve klase. Od ženske djece zapažena je Evelina koja se udala za udovca Federica pl. Paitonija, carskog savjetnika i suca u Zadru, a zatim se istakla kao jedna od prvih aktivistica Crvenog križa u Zadru. Comingio, Carlo i Evelina zaslužuju da ih se detaljnije obradi u nekome posebnom

Roma: L. Roux e C, 1892.), 49-51.

- 2 Miroslav Rožman, Ljerka Šimunković, *Carski mjernik i leksikograf = Agrimensore imperiale e lessicografo: Antonio Putti* (Split: Dante Alighieri; Državni arhiv u Splitu, 2003.)
- 3 Antonio Putti, *Dizionario enciclopedico-intuitivo figurato 1862*, a cura di Ljerka Šimunković (Firenze: Accademia della Crusca, 1994.)
- 4 Ljerka Šimunković, „La vita di Antonio Putti vista dalle fonti storiche“, *Atti e Memorie della Società Dalmata di Storia Patria, Collana monografica XXI* – N. S. X (1999), n. 1.
- 5 Budući da je čitava obitelj imala artističke i pjevačke sklonosti, zanimljivo je da je i Comingiova unuka bila poznata mađarska pjevačica, plesačica i glumica nijemog filma Lia de Putti.

radu, ali ovaj put naša je puna pozornost usmjerena na stariju kćer Adelaidu, koju su od milja nazivali Adele.⁶

Adeline mlade godine

Adele⁷ je bila prvorodeno dijete obitelji Putti. Rođena je 19. prosinca 1829. u Splitu⁸ gdje je bila smještena privremena katastarska direkcija za izmjeru Splitskog okruga. Čitavo je djetinjstvo provela u krilu obitelji koja se selila iz jednoga dalmatinskog mjesta u drugo, ovisno o tome gdje je njezin otac obavljao katastarske izmjere. Može se pretpostaviti da je usprkos čestim selidbama to bila povezana i vesela obitelj koju je pratila vika, smijeh i pjesma djece.

Ne zna se koje je obrazovanje mogla Adele dobiti u djetinjstvu jer je obitelj bila prisiljena na česte selidbe. Može se jedino pretpostaviti da je prve poduke mogla dobiti od majke ili od časnih sestara u gradovima u kojima je obitelj boravila. Budući da je Adele bila lijepo i darovito dijete, majka je htjela da dobije odgovarajuće obrazovanje kako bi se kasnije lakše probila u visoko društvo i bolje udala. Jedino mjesto gdje je Adele mogla dobiti odgovarajuće obrazovanje i razviti svoje prirodne darove, a da se vodilo računa i o društvenom statusu, bio je ženski zavod u kojemu su se obrazovale kćeri carskih činovnika. Zavod, smješten u Hernalsu blizu Beča, osnovala je 1775. carica Marija Terezija. Međutim, obitelj nije imala dovoljno sredstava da bi platila obrazovanje na takvoj razini. Zato je majka Luigia uputila formalnu molbu bečkom dvoru da Adela dobije stipendiju kako bi bila primljena *gratis* za pitomicu zavoda.⁹ Ondje je Adele dobila vrlo rafinirano obrazovanje: nau-

6 Tako je često imenuju u privatnim i službenim pismima te u većini glazbenih kritika na talijanskom jeziku. Na hrvatskome jeziku Adelaide se spominje kao Adelajda (*Avvisatore Dalmato*, br. 7, od 25. rujna 1878.) ili kao Delka (*Avvisatore Dalmato – Objavitelj Dalmatinski*, br. 95, od 27. studenoga 1875. „gospođa Delka pl. Stermić od Valcrociata“).

7 O Adelaidi Strmić, osim Guiseppea Sabalicha, pisali su Ljerka Šimunković u „Adelaide de Stermich, una stella della società zaratina ottocentesca“, *Per Rita Tolomeo, scritti di amici sulla Dalmazia e l'Europa centro-orientale*, a cura di Ester Capuzzo, Bruno Crevato-Selvaggi, Francesco Guida (Venezia: La Musa Talia, 2014.), 165-175; Katica Burić Čenan „Pjevači i pjevačice u okviru Zadarske filharmonije“ – prilog istraživanju zadarske glazbene prošlosti u drugoj polovini 19. stoljeća“, *Arti musices: hrvatski muzikološki zbornik*, 49 (2018), br. 2, 287-288. Jedinu fotografiju Adelaide pl. Strmić objavio je G. Sabalich u svojoj *Cronistoriji*.

8 Državni arhiv u Splitu (Hrvatska). HR-DAST-173 Zbirka matičnih knjiga (1570.-1947.) (dalje: HR-DAST-173), Matična knjiga krštenih, sv. 19 (1826-1830), str. 121: „Adelaide Petronilla Antonia, rođena 19. prosinca 1829.“

9 Francesco Carrara u svom dnevniku iz 1845. godine piše kako je u Beču upoznao groficu Lamberg koja je pomogla gospođi Putti da dobije besplatno mjesto za kćer u zavodu Josephstadt. Usp. Ljerka Šimunković, Snježana Bralić, *Francesco Carrara, Dnevnici s putovanja 1843-1848* (Split: Dante Alighieri Split, 2004.), 121-122.

čila je kako se vladati u visokom društvu, naučila je francuski i njemački jezik te je dobila izvrsno glazbeno obrazovanje jer je imala krasan sopran.

Nakon premještanja u Sloveniju i Češku Putti je napokon 1845. godine poslije nekoliko neuspjelih molbi¹⁰ uspio dobiti premještaj u Dalmaciju gdje je bio imenovan upraviteljem Arhiva katastarskih mapa u Zadru. Tako je obitelj dobila mogućnost da se postupno uključi u novu gradsku sredinu. Zadar se tada, kao središte društvenog i kulturnog života, mogao pohvaliti raznim društvenim i kulturnim ustanovama. Jedna od njih, *Casino Nobile*, bila je omiljeno okupljalište više zadarske klase. *Casino* je imao dvoranu koja je služila kao dvorana za razgovore, igru, čitanje, a često je poslužila kao dvorana u kojoj su se priređivale akademije proze i glazbe, čak i plesovi.¹¹ U zadarskom *Teatro Nobile*, koji je mogao primiti petsto gledatelja i u kojemu su nastupale razne kazališne družine, priređivali su se plesovi ne samo u vrijeme karnevala već i da bi se obilježile neke svečane prigode. Često su se priređivala primanja i plesovi u salonima Guvernerove palače, koji su bili rezervirani isključivo za plemstvo, visokorangirane časnike i najviđenije građane. Zadarsko je plemstvo i bogato građanstvo otvaralo vlastite salone za koncerte, plesove i razna primanja.

Revolucionarni europski pokreti 1848. godine nisu donijeli bitne promjene u Dalmaciji. Međutim, apsolutistički sustav i politički nadzor vrlo su se brzo osjetili u životu Zadra. Policija je sastavljala popise politički sumnjivih osoba kojima su bile uskraćene putovnice. Napravljen je čitav popis imena osoba koje su pripadale intelektualnoj eliti i koje je policija neprestano nadgledala. Među njima je figurirao i Antonio Putti zbog liberalnih i progresivnih ideja koje je običavao iskazivati, a koje nisu bile prikladne za položaj državnog činovnika.

U međuvremenu se Adele, završivši školovanje u Hernalsu, vratila u Zadar u krilo obitelji te je bila u dobi kada je djevojka morala misliti na udaju. Budući da je bila lijepa, izvrsno odgojena i da je odlično svirala klavir i pjevala, nije bilo teško pronaći prosca. To je bio kapetan inženjerije Hermann. Međutim, odmah su se pojavili problemi. Obitelj buduće nevjestice morala je uplatiti veliku svotu novca za miraz. Ta je svota trebala osigurati doličan život austrijskom časniku i njegovoj obitelji. Nažalost, obitelj Putti nije mogla nabaviti toliko novaca, stoga je majka Luigia ponovno napisala molbu bečkom dvoru tražeći dopuštenje da uda kći, a da ne bude dužna uplatiti propisanu kauciju. Kako bi potakla izvršenje molbe, otišla je u Beč

10 U jednoj od molbi upućenoj Dvorskoj kancelariji u Beču da ga se premjesti u Dalmaciju navodi da je otac četvero djece od kojih je dvoje bolesno i pod stalnom liječničkom njegom. Između ostaloga kaže da je zbog stalne selidbe imao ekonomskih problema i da je zbog dugotrajnog puta od Kotora do Ljubljane izgubio jedno dijete. Usp. Zgodovinski arhiv Ljubljana (Slovenija). SI_ZAL_LJU/0490 Mesto Ljubljana, predsestvena registratura t.e.5, (*prezidijalni spisi za obdobje 1834-1856*), Registar br. VIII, br. 10328, 24/4 1842.

11 Giuseppe Sabalich, *Guida archeologica di Zara* (Zara: Leone Woditzka, 1897.), 403.

gdje je nekoliko mjeseci čekala da dobije odgovor na molbu. Međutim, molba je bila odbijena i tako je propao plan za taj brak.¹²

Vjenčanje i najbolje godine amaterske karijere

U Zadru je Adele debitirala u društvu s velikim uspjehom nastupajući 1850. kao amaterka u raznim dobrotvornim akademijama.¹³ Ne treba se čuditi da je lijepa, mlada, dobro odgojena, ali prije svega živahna i duhovita Adele¹⁴ osvojila simpatije publike. Usprkos tomu što joj roditelji nisu mogli priskrbiti miraz, osvojila je srce Frane pl. Strmića¹⁵, sina dr. Antuna pl. Strmića, posjednika i tajnika pokrajinske uprave u Zadru.¹⁶ Obitelj Strmić bila je brojna i svi su njezini članovi bili izrazito glazbeno nadareni: otac Antun osim prava bavio se i glazbom te je komponirao, svirao violinu i dirigirao orkestrom u zadarskom *Teatro Nobile*, naravno sve u svojstvu amatera diletanta.¹⁷ Njegov sin Šimun¹⁸ posjedovao je lijep bariton pa je i on često nastupao u *Teatro Nobile* kao amater u baritonskim dionicama. Drugi sin Nikola

12 Okružni poglavar Zadra u svom izvještaju obavještava da Antonio Putti, kao državni službenik, prima godišnju plaću od 900 forinti i to je sav novac koji dobiva, a njegova supruga nije naslijedila nikakva dobra. Nema novca i, osim što ne može platiti kauciju, ne može ni kćeri dati miraz. Državni arhiv u Zadru (Hrvatska) HR-DAZD-88 Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju (1813. – 1918.) (dalje: HR-DAZD-88), Predsjednički spisi 1849. godine, spis 342, br. 2281 i 2324.

13 Antun Pasko Kazali, glavni urednik novina *Osservatore Dalmato* u broju 49 od 26. 3. 1850., izvještavajući o akademijama zadarskih amatera održanim 10. i 17. ožujka uz pratnju gradske glazbe, kaže da je dužan zahvaliti za nastup gospođama i gospodi koji su nastupili u obje akademije, i to gospođama Brazzanović Eleni, Collautti Amaliji, Putti Adelini, De Renzi Fanni i gospodinu dr. Šimunu pl. Strmiću.

14 Da je Adele bila duhovita svjedoči i odlomak iz pisma što ga je Nikola (Niccolò) Strmić 1856. pisao iz Venecije ocu Anti Strmiću: „La Mama attende la lettera dell'Adele, onde ridere un pochino“. Usp. Znanstvena knjižnica Zadar (Hrvatska), (dalje ZKZD), Spisi obitelji Strmić, Korespondencija, 163943, Ms. 1104 (svežanj 6)

15 Frane pl. Strmić (Francesco de Stermich) (1827. – 1886.) bio je javni bilježnik u Zadru, ali istovremeno je obavljao u Zadru dužnost turskog vicekonzula od 1870. do 1876., a zatim talijanskog vicekonzula od 1876. do 1886. Usp. Ljerka Šimunković, „La vita di Antonio Putti vista dalle fonti storiche“, 110.

16 Antun pl. Strmić (Antonio de Stermich di Valcrociata) (1798. – 1866.), doktor prava, bio je vladin tajnik i izaslanik u Dalmatinskom saboru. Bio je osnivač zalagaonice i sirotišta u Zadru i Filharmonijskog društva. Istakao se i kao amaterski kompozitor i violinist. Zbog zasluga u državnoj službi 1843. dodijeljen mu je plemićki naslov.

17 Katica Burić, *Glazbeni život Zadra u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća* (Zadar: Sveučilište u Zadru, 2010.), 41–73.

18 Šimun pl. Strmić (Simeone de Stermich, 1825. – 1893.), završio studij političkih znanosti u Padovi 1849., a u literaturi se spominje kao veleposjednik, pravnik, općinski vijećnik. Djelovao je i kao amaterski pjevač bariton te su ga smatrali jednim od najistaknutijih pjevača u Zadru. Usp. Burić Čenan, „Pjevači i pjevačice u okviru Zadarske filharmonije“, 280–281.

(Niccolò de Stermich) studirao je violinu na milanskom konzervatoriju te se potpuno posvetio glazbi obnašajući razna kazališna zaduženja u Zadru.¹⁹

Adele i Frane vjenčali su se 2. rujna 1851.²⁰ Mladenci su odmah morali otputovati, ali ne na medeni mjesec, već u Herceg Novi gdje je Frane morao nastupiti na novu službu.

Premda su putovali brodom Jadranskog Lloyd, putovanje je bilo vrlo naporno te je potrajalo tri dana i tri noći, kao što se čita iz pisma koje je Frane uputio roditeljima.²¹ Godinu dana poslije Adele se teško razboljela tako da je njezina majka, gospođa Luigia, ostavivši obitelj u Zadru, pohitala u Herceg Novi kako bi se brinula za kćer te je ondje ostala sve dok Adele nije potpuno ozdravila. Adele i Frane vratili su se iz Herceg Novoga u Zadar 1856., kad je Frane, koji je bio državni činovnik, dobio očekivano promaknuće.²²

Tada je u Zadru bujao društveni život prepun zabava: plesovi u *Casino Nobile*, u dvorani Gradske glazbe, kao i na privatnim zabavama i zabavama koje su priređivali visoki vojni časnici, a osobito su bile posjećivane akademije i kazališne predstave u *Teatro Nobile*. Budući da su članovi obitelji Strmić bili talentirani glazbenici, počevši od oca obitelji dr. Antuna Strmića do sinova Šimuna i Nikole, kojima se pridružila Adele, u obiteljskom salonu nije nedostajalo sviranja i pjevanja. Ovo ozračje zabave i svojevrsnoga lepršavog života dalo je Adeli novu priliku da pjeva ne samo u obiteljskom salonu već i u *Casino Nobile* kao i na drugim dobrotvornim priredbama. Adele je bila presretna jer se premještaj u Zadar poklopio s dugoočekivanom trudnoćom. Nažalost, njezina je djevojčica umrla neposredno nakon poroda.

Adele je pronašla utjehu i mir u glazbi sudjelujući na raznim dobrotvornim koncertima. *Osservatore Dalmato* u broju 51 od 31. ožujka 1857. donosi da je *Società del Casino* u vlastitim dvoranama organizirala glazbenu akademiju na kojoj su nastupili gospođa Adelaide pl. Strmić i gospodin Mihovil Milković²³, a dirigirao je gospodin Giovanni Cigala i izvodili su se pojedini odlomci iz Verdijevih opera. Glavni urednik nije se mogao suzdržati a da ne pohvali Adelin nastup:

»Našim je čitateljima već poznata bravura ove plemenite gospođe. Ona posjeduje ugodan i simpatičan timbar glasa, velikog raspona i vrlo gipkog, te nam je sa

19 Nikola pl. Strmić (Niccolò de Stermich) (1839. – 1896.) pohađao je gimnaziju u Zadru i studirao na konzervatoriju u Milanu (kompoziciju i violinu). Bio je upravitelj Filharmonijskog društva u Zadru. Komponirao je komornu i zbornu glazbu te četiri opere, od kojih je najpoznatija *La madre slava*.

20 HR-DAZD-378 Zbirka matičnih knjiga, MV 1839.-1852., inv. br. 1514, str. 190, br. 40.

21 ZKZD, Spisi obitelji Strmić, Pismo od 6. rujna 1851. (svežanj 6)

22 S. E. il sig. Ministro della giustizia ha conferito il posto di Notaio colla residenza in Zara al sig. Francesco de Stermich, Zara, 23. aprile 1856., *Osservatore Dalmato*, br. 67, 25. travnja 1856.

23 Mihovil Milković (Michele Milcovich; 1823. – 1878.) bio je ugledni liječnik u Zadru. Zarana se posvetio pjevanju te je bio istaknuti pjevač Filharmonijskog društva. Usp. Burić Čenan, „Pjevači i pjevačice u okviru Zadarske filharmonije“, 281-283.

sigurnom intonacijom i rijetkom vještinom interpretirala one ugodne note sadašnjeg vladara pozornica.«

Isti je glavni urednik Kazali²⁴ u broju 175 od 4. studenoga 1857., u prigodi nekoga drugog dobrotvornog koncerta gdje je nastupila Adele, napisao:

»Čisti i intonirani glas gospođe Adelaide pl. Strmić u tercetu *Lombardijaca* i osobito u duetu *Traviata* oduševio je slušateljstvo na neki nov i iznenađujuć način. Mi smo već upoznali ovu vrsnu pjevačicu, slušali smo je nekoliko puta – premalo prema našoj želji – te smo očekivali izvedbuiskusne umjetnice, pa ipak smo bili iznenađeni vrhunskim i srceparajućim: *Oh Dio, morir si giovane!* To je takvim glasom i od srca izrekla da je izazvala suze u očima čak i onih koji to nisu željeli. Ne znam može li se na ovakvim priredbama primijetiti da je glas bio savršeno usklađen s njezinom osobom koja je tako ljupka i otmjena te s bljedilom i duhovnim izrazom lica. Je li to uvreda uglađenosti ako dam na znanje da je iluzija bila potpuna, tako da se u kazalištu ne bi moglo više poželjeti? Ako bi se moglo, kao da nisam rekao, ali činjenica uvijek ostaje činjenica.«

Program za Novu godinu 1859. ponovno je komentiran u broju 8 (18. siječnja) istih novina:

»Nema instrumentalne ili vokalne izvedbe koja ne bi bila od najveće pohvale u svakom pogledu. Toliko sam puta te večeri poželio da se upletem s jednim: Ali! To je prvi put! – Ništa, ništa. Gospođa Adelaide pl. Strmić, gospođa Šimun pl. Strmić i dr. Mihovil Milković već su poznati našim čitateljima; uvijek su pjevali sa zasluženim pohvalama. Dakle, tu su večer pjevali, skoro meni usprkos, bolje nego inače.«

Jedan drugi novinar E(u)genio P(alu)ello, glazbeni kritičar, komentirajući koncerte Filharmonijskog društva, napisao je sljedeće u *Osservatore Dalmato*, br. 6 od 13. svibnja 1863.:

»Capriccio *Sventurata il funesto mio amore* koji je komponirao i posvetio Društvu maestro gospodin Nikola pl. Strmić i koji su majstorski izveli gospođa Adelaide pl. Strmić, gospođa A. Quien i gospođa A. Gosetti, Š. pl. Strmić, dr. M. Milković i diletanti i učenici, pruža nam zgodnu priliku da mu čestitamo [...]. *Il Bacio* (poljubac) – valcer za pjevanje maestra Arditija, koji je izvela gospođa Adelaide pl. Strmić, oduševio je i najhladnijega i najpravnodušnijega slušatelja. Ona pripada onim povlaštenim prirodamama koje osjećaju što pjeva i pjevaju ono što osjeća, ona pripada onim likovima idealnim, poetičnim koje govore očima i čarolijom svoga bljedila. Glazba u njezinim ustima izgleda kao prirodan govor i onaj tko je sluša osjeća ganuće; njezin pjev drhti od osjećaja, a intonacije su tako tužne i senzualne. Na valu ugodnih nota njezin glas, drhtav i skladan, uvijajući se prevrtljivo čas je smion, čas

24 Pasko Antun Kazali (Casali) (Dubrovnik, 1815. – 1894.), svećenik, bio je profesor u zadarskoj gimnaziji i glavni urednik novina *Osservatore Dalmato*.

čeznutljiv, čas pomirljiv i grozničav, izazovan ... izazivao je onaj na usnama slatki poljubac, kad bih mogao«

Adele, kao članica Filharmonijskog društva nastupala je redovno na dobrotvornim koncertima ili u nekoj drugoj važnoj prigodi. Redale su se mnoge povoljne kritike koje su sve isticale i hvalile izvrsno pjevanje ili prekrasan Adelin glas. Adele je ponovno zatrudnjela i ovaj je put, početkom 1865., rodila zdravog i snažnog dječaka kome su dali ime Ljubomir. Na nesreću, Zadar je u proljeće 1866. pogodila epidemija tifusa. Kao jedna od prvih žrtava tifusa pao je njezin svekar Antun pl. Strmić, a poslije četiri mjeseca i sin star tek godinu i pol.²⁵ Adele, shrvana u boli, povukla se u tišinu vlastite kuće, ne želeći više pjevati u javnosti.

Zrele godine

Ova je tišina potrajala punih deset godina. Kako bi zaboravili gubitak sina i kako bi odagnali tužne misli, supruzi Strmić često su putovali u Italiju, poslovno ili zbog liječenja. Iz pisama znamo da su bili u Veneciji 1866., zatim Padovi 1868. i 1871., posjećujući Adeline roditelje koji su se preselili u Italiju gdje se otac Antonio nadao da će uspjeti tiskati svoj *Dizionario figurato*.²⁶ Vrlo je vjerojatno da je Adele nastavila s pjevanjem u vlastitom salonu u krugu obitelji, prijatelja ili dragih gostiju. U međuvremenu suprug Frane, koji je obavljao službu javnog bilježnika, postao je 1870. turski vicekonzul u Zadru. Adele je ponovno nastupila na glazbenoj akademiji 1875. kad je car Franjo Josip službeno posjetio Zadar. Supružnici Strmić bili su pozvani na ručak koji je priređen u počast Njegova Veličanstva, a navečer je u kazalištu Adele nastupila sa završnim rondom iz *Sonnambule* Vicenza Bellinija. Prigodom tog carskog posjeta vitezu Frani pl. Strmiću od Valcrociate (Francesco de Stermich)²⁷ udijeljen je Orden željezne krune treće klase.

Budući da se 1867. godine Frane pl. Strmić zahvalio na službi turskog vicekonzula, odmah je imenovan kraljevskim talijanskim vicekonzulom u Zadru.²⁸ Kako je to bila vrlo važna služba, vjerojatno se to odrazilo i na društveni život supružnika. Njihov su salon posjećivali ne samo rodbina i prijatelji nego i mnogi manje ili više važni gosti. Adele, koja je pjevala prijateljima i gostima u svom salonu, počela

25 HR-DAZD-378 Knjiga mrtvih (Sv. Stošija), inv. br. 1793, str. 32, br. 195: „Stermich di Valcrociata Ljubo (Ljubomiro), anni 1½, qui nato e domiciliato, in Calle S. Michele al C. N. 866-71. De Stermich di Valcrociata il padre, sig. Adele Putti, madre, 1 Sett. 1866 nel cimitero di Diklo nella tomba di famiglia“.

26 ZKZD, Spisi obitelji Strmić, fasc. 6.

27 Novine koje su donijele tu vijest tiskane su na talijanskom i na hrvatskom jeziku: *Avvisatore Dalmato – Objavitelj Dalmatinski*, br. 4, 2. lipnja 1875.

28 *Il Dalmata*, god. XI, br. 86, 25. listopada 1876.

je ponovno pjevati i publici u Filharmonijskom društvu. Tako je 1876. pjevala na glazbenoj akademiji tog društva, a njezino pjevanje popratio je komentarom glavni urednik novina *Il Dalmata*:

»I gospođa Adele pl. Strmić sudjelovala je ovaj put na zabavi te je uz pratnju *violoncella* pjevala Robaudijevu romansu *Non ti scordar di me* (za kojom je slijedila *Stella confidente*), u kojoj se romansi melodijske misli vežu međusobno tako prirodno i jednostavno da u duši izazivaju razne emocije koje je možda osjetio autor kad ju je napisao. Izvedba je bila ljupka, glas čist, izrazom i bojom. Molimo gospođu Adelu da nam na svakoj akademiji pokloni jednako izvrsne komade.«²⁹

Društveni život Zadra bio je tada vrlo bujan i u stalnom usponu. Osim gostovanja kazališnih družina iz Italije, brojni su bili nastupi koje je priređivalo zadarsko Filharmonijsko društvo, a često su bile priređivane privatne zabave na kojima su sudjelovali svi viđeniji građani. Tako je na primjer *Avvisatore dalmato* izvijestio da su barun i barunica Rodić 31. siječnja 1878. u svome stanu priredili vrlo uspješnu *soirée*, koja se mogla pohvaliti brojem gostiju, prekrasnim toaletama gospođa i izvrsnim raspoloženjem koje je trajalo za vrijeme čitave zabave, a ples je potrajao sve do šest sati ujutro.³⁰ Već 10. ožujka Filharmonijsko društvo priredilo je koncert na kojemu je nastupila Adele pl. Strmić u duetu iz opere *Faust* s Antonijem Gossetijem i s pjesmom *Mandolinata*.³¹ Isto Filharmonijsko društvo priredilo je 9. lipnja iste godine svečanu akademiju u čast Franza von Suppèa na kojoj je opet pjevala Adele ariju *Ave Maria* i Suppèovu romansu *Il canto di Leila*.³²

Te 1878. godine, Austro-Ugarsko Carstvo umiješalo se u rat u Bosni i Hercegovini pa su u Zadar stizali mnogi ranjenici kako bi se liječili ili kako bi bili poslani na druga odredišta. Želeći olakšati patnje ranjenicima te sakupiti sanitetski materijal i novac za druge vojnike ranjene u borbama u Bosni i Hercegovini, u Zadru je 1878. godine osnovano Domovinsko društvo gospođa za pomoć ranjenim vojnicima u borbama u Bosni i Hercegovini (*L'associazione patriottica delle signore per soccorsi ai militari feriti in combattimenti in Bosnia ed Erzegovina*) koje je kasnije uzelo ime Crveni križ (*Croce Rossa*). Predsjednica Društva ili zadarskog Crvenoga križa bila je barunica Rodić koja je na tom mjestu, izgleda, samo figurirala, a sav je pak posao obavljala Adelina sestra Evelina pl. Paitoni s drugim istaknutim zadarskim gospođama.³³ I Adele je postala član odbora za pomoć pa je izdašno davala priloge u novcu za ranjene kao i za udovice i siročad poginulih vojnika te za sav ostali potreban materijal. Posao u odboru i prilozi koje je Adele davala Crvenom križu potrajali su

29 *Il Dalmata*, god. XI, br. 89, 4. studenoga 1876.

30 *Avvisatore Dalmato*, br. 10, 2. veljače, 1878.

31 *Avvisatore Dalmato*, br. 13, 13. ožujka 1878.

32 *Avvisatore Dalmato*, br. 47, 12. lipnja 1878.

33 *Avvisatore Dalmato*, br. 76, 21. rujna 1878.

sve do prosinca 1884. godine.³⁴ Uza sve to Adele je dalje nastavila nastupati na dobrotvornim koncertima, na primjer na onome 1881. godine na kojemu je otpjevala četiri arije, među kojima i ariju iz Verdijeve opere *Aida*.³⁵

Iz obiteljskih pisama iščitava se da se nažalost zdravstveno stanje supruga Frane Strmića pogoršalo tako da ga je Adele morala odvesti u Reichenau³⁶ na potrebno liječenje. Usprkos svim nastojanjima liječnika i poduzetim terapijama, u listopadu iste godine 1886. Frane umire u Reichenau, daleko od zavičaja. Adele je ostala sama, bez svoga druga, ali i u velikim financijskim problemima prouzročenim Franim bolešću i prijevozom u Zadar njegovih posmrtnih ostataka. U pismu odvjetnika Ivana Antuna Bučića iz 1888. godine koje je uputio Leopoldu pl. Strmiću, Adelinu djeveru, odvjetnik ga obavještava da Adele nakon suprugove smrti nije primila nikakav prihod koji se odnosi na četvrtinu naslijeđenog imanja obitelji Strmić. Kako bi podmirila troškove suprugove bolesti i ostalih nastalih računa, bila je prisiljena potrošiti vlastita novčana sredstva. Zato je zatražila tisuću forinta od prihoda pokojnog supruga kako bi poduzela neophodno liječenje vlastitoga narušenog zdravlja.³⁷

To su nažalost posljednje vijesti koje se odnose na Adele pl. Strmić. Nije poznato ni mjesto ni datum njezine smrti. Zna se samo da njezini posmrtni ostaci leže na groblju prelijepog otočića Galevca, smještenoga nasuprot Zadru, sa suprugom i njezinim roditeljima. Na tom grobu stoji natpis: »Adelaide nob. / de Stermich / di Valcrociata / Amorevole consorte / figlia esemplare / affettuosa sorella / compianta / con gratitudine / dai fratelli e sorella.«³⁸

Ovdje treba neminovno dodati još i riječi Giuseppea Sabalicha³⁹, kroničara *Teatra Nobile*, koje su vrlo vješto svjedočile o Adeli te opisale njezin lik i glas⁴⁰:

» ... trebalo bi pohvaliti sve majstorije naših filodramatičara, [...] prisjetit ću se samo ukratko malih dika onih koji su sudjelovali u proslavama našeg malog kazališta.

Prva od njih je Adela pl. Strmić, rođena Putti, ona Adelina za koju smo vidjeli sve pohvale naših novinara. Adele, koja je pjevala u svim našim dvoranama i koja

34 *Avvisatore Dalmato*, br. 74, 13. rujna 1884.; br. 102, 20. prosinca 1884.

35 *Avvisatore Dalmato*, br. 24, 23. ožujka 1881.; br. 76, 21. rujna 1878.; br. 77, 25. rujna 1878., i tako dalje.

36 Termalni gradić u Austriji.

37 ZKZD, Spisi obitelji Strmić, fasc. 9.

38 Adelaide pl. / Strmić / od Valcrociate / pažljiva supruga / uzorna kći / nježna sestra / neprežaljena / sa zahvalnošću / od braće i sestre. (Sve tekstove s talijanskog jezika u ovom članku prevela je Ljerka Šimunković.)

39 Giuseppe Sabalich, *Cronistoria aneddotica del Nobile teatro di Zara (1781-1881)* (Zara: Libreria Editrice Angelo Nani e Figlio, 1922.), 289.

40 Premda je iz repertoara koji nam donose kritičari razvidno da je Adele imala glas sopran, Sabalich, naprotiv, piše da je bila kontraalt.

se pokazivala na svim našim pozornicama dvorane Luxardo, *Teatra Nobile* i *Teatra Nuovo*, aristokratska Adele, a ipak uvijek spremna raširiti svoj lijepi kontraalt u korist svih gradskih institucija. Vrlo obrazovana, vrlo ljubazna i vrlo ljupka Adele, figura iz Sevresa, porculanski kipić, kojoj su se uvijek radovali, a osobito poslije, kad se udala za viteza Franu pl. Strmića od Valcrociate, konzularnog agenta talijansko-kralja. Ona je održala visoki prestiž svoga imena i svoje časti, surađujući na tome da naši koncerti, osobito dobrotvorni, budu sjajniji, pjevajući u onom *Casamiciola* i u onima slavne *Zamare*, i u korist Crvenog križa, čija je bila suradnica.«

Sabalich se još sjeća da je vidao Adele, otprilike do 1880. godine, kao jednu od posljednjih dama koja je u nosiljci odlazila na plesne zabave priređivane u *Casino Nobile*, praćena dvojicom poslužnika, s dvije lojanice u fenjerima koje su blijedo osvjetljavale ulice, osobito u kišnim ili vjetrovitim noćima kad su javni uljni fenjeri bili pogašeni.⁴¹

Zaključak

Zadar se u drugoj polovici 19. stoljeća mogao pohvaliti intenzivnim društvenim i glazbenim životom. Filharmonijsko društvo koje je davalo glavni ton glazbenom životu Zadra uglavnom se sastojalo od amatera, takozvanih diletanata, koji su se itekako trudili da svome gradu dadu pečat izuzetnoga glazbenog života. Jedna od pripadnica Društva Adelaide pl. Strmić, rođena Putti, dala je značajan obol društvenom i umjetničkom životu Zadra. Nadarena velikim talentom nastupala je kao amaterka u *Teatru Nobile*, u dvoranama *Casina* i privatnim salonima te je uvijek postizala ne samo odobravanje publike nego i najstrožih kritičara zbog svojih izvrsno otpjevanih arija te zbog elegancije i ljepote. Može se slobodno reći da je bila diva zadarskog kulturnog ozračja. Listajući onodobne novine, možemo zapaziti da je Adele bila i osoba vrlo osjetljiva na patnje drugih te se istakla kao članica i aktivna suradnica zadarskog Crvenog križa i kao otmjena i elegantna dama zadarskog društva druge polovice 19. stoljeća.

41 Sabalich, *Cronistoria*, 289.

Slika 1. Antonio Putti iz: Antonio Putti, Dizionario enciclopedico-intuitivo figurato 1862, a cura di Ljerka Šimunković (Firenze: Accademia della Crusca, 1994.)

Slika 2. Adelaide pl. Strmić iz: Giuseppe Sabalich, Cronistoria annedotica del Nobile teatro di Zara (1781-1881) (Zara: Libreria Editrice Angelo Nani e Figlio, 1922.), str. 289

Slika 3. Crtež unutrašnjosti kazališta Nobile teatro, iz: Zdeslav Perković, Arhitektura dalmatinskih kazališta (Split: Logos, 1989.), str. 30

IZVORI I LITERATURA:

Arhivski izvori:

Državni arhiv u Splitu (Hrvatska)

HR- DAST-173 Zbirka matičnih knjiga (1570.-1947.)

Državni arhiv u Zadru (Hrvatska)

HR-DAZD-88 Vlada/Namjesništvo za Dalmaciju (1813. – 1918.)

HR-DAZD-378 Zbirka matičnih knjiga (1565.-1949.)

Zgodovinski arhiv Ljubljana (Slovenija)

SI_ZAL_LJU/0490 Mesto Ljubljana, predsestvena registratura t.e.5, (*prezidijalni spisi za obdobje 1834-1856*)

Znanstvena knjižnica Zadar (Hrvatska)

Spisi obitelji Strmić, 163943, Ms. 1104.

Službena glasila i tisak:

Avvisatore Dalmato – Objavitelj Dalmatinski (Zadar), 1867. – 1920.

Il Dalmata (Zadar), 1866. – 1916.

Literatura:

Burić Ćenan, Katica. *Glazbeni život Zadra u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2010.

Burić Ćenan, Katica. „Pjevači i pjevačice u okviru Zadarske filharmonije - prilog istraživanju zadarske glazbene prošlosti u drugoj polovini 19. stoljeća“, *Arti musices: hrvatski muzikološki zbornik*, 49 (2018), br. 2, 269-302.

Modrich, Giuseppe. *La Dalmazia romana – veneta – moderna: note e ricordi di viaggio*. Torino; Roma: L. Roux e C, 1892.

Putti, Antonio. *Dizionario enciclopedico-intuitivo figurato 1862*, a cura di Ljerka Šimunković. Firenze: Accademia della Crusca, 1994.

Rožman, Miroslav; Šimunković, Ljerka. *Carski mjernik i leksikograf = Agrimensore*

imperiale e lessicografo: Antonio Putti. Split: Dante Alighieri; Državni arhiv u Splitu, 2003.

Sabalich, Giuseppe. *Cronistoria aneddotica del Nobile teatro di Zara (1781-1881)*. Zara: Libreria Editrice Angelo Nani e Figlio, 1922.

Sabalich, Giuseppe. *Guida archeologica di Zara*. Zara: Leone Woditzka, 1897.

Šimunković, Ljerka. „La vita di Antonio Putti vista dalle fonti storiche“, *Atti e Memorie della Società Dalmata di Storia Patria, Collana monografica XXI* – N. S. X (1999.), n. 1, 89-124.

Šimunković, Ljerka. „Adelaide de Stermich, una stella della società zaratina ottocentesca“, *Per Rita Tolomeo, scritti di amici sulla Dalmazia e l'Europa centro-orientale*, a cura di Ester Capuzzo, Bruno Crevato-Selvaggi, Francesco Guida, 165-175. Venezia: La Musa Talia, 2014.

Šimunković, Ljerka; Bralić, Snježana. *Francesco Carrara, Dnevnik s putovanja 1843-1848*. Split: Dante Alighieri Split, 2004.

Adelaide Strmić - a nightingale of the 19th century scene in Zadar

Summary

The article describes life and career of Adelaide (Adele) Strmić, who was the daughter of the imperial surveyor and lexicographer Antonio Putti. She received her first education in a family that had to move constantly within the borders of the great Austro-Hungarian Empire due to her father's job, only to eventually receive an excellent education at the Imperial Officer's Daughter Education Institute in Hernals near Vienna. In addition to a general refined education, she had an excellent music education. Returning to Zadar, she performed as a soprano and amateur of the PhiloDrama Society at *Casino Nobile* and *Teatro Nobile* in various charity academies. By marrying nobility Francesco Strmić, she became a member of the musical family Strmić. Articles and highly praiseworthy reviews published in the Zadar newspapers of the time testify that she was an excellent singer and a true lady.

Keywords: PhiloDrama Society, Teatro Nobile, Casino Nobile, social life, concert, singer.